

آثار اجتماعی امر به معروف و نهی از منکر در آیات قرآن و روایات

نگارنده : فاطمه داجلهری^۱

چکیده

قرآن کریم، یکی از دلایل نابودی تمدن ها را رواج منکرات و زشتی در جامعه می داند و عمل به این امر الهی را باعث محکم شدن اقتدار حکومت و پایداری جامعه ی اسلامی برمی شمارد. هدف از این پژوهش بررسی آثار اجتماعی امر به معروف و نهی از منکر در قرآن ، که با روش توصیفی-تحلیلی آیات در این زمینه انجام گرفته است.از دیدگاه قرآن ، یکی از والاترین جایگاه در بین فرایض به این مساله اختصاص یافته است و بیش ترین و ریشه ای ترین نابسامانی های اجتماعی و حکومتی، کمرنگ شدن این موضوع است و در نهایت از بین رفتن آن، پس در مقابل باید تکلیف الهی را در بین افراد جامعه به صورت یک امر واجب بشناسیم و آن ها را از این موضوع آگاه کنیم؛ تا با شناخت این فریضه و عمل صحیح به آن بتوانیم اسلام را زنده نگه داریم که سبب نجات بشریت است. چون در فرهنگ اسلام، افراد جامعه، همانند سرنشینان یک کشتی هستند چنانچه یکی از آن ها بخواهد دیواره ی کشتی را سوراخ کند، همگی وظیفه دارند که مانع او شوند وگرنه همه ی آن ها غرق خواهند شد. یافته های تحقیق حاکی از آن است که جایگاه امر به معروف و نهی از منکر در قرآن را می توان در موارد سفارش آیات بر انجام آن و عدم ترک آن ، ضرورت داشتن در جامعه ، ویژگی اهل کتاب ، مهم ترین توصیه انبیاء به فرزندان شان منحصر کرد. هم چنین آثار اجتماعی امر به معروف و نهی از منکر در موارد ضعیف شدن جبهه دشمن ، داشتن روزی طیب ، مستحکم شدن نظام اسلامی ، ضامن اجرای عملی اسلام ، ایمن شدن راه ها و انتقام از دشمنان ، وصول به سلامت و خیر ، تقویت مومنان و پیاده سازی عدالت نبوی منحصر می شود.

کلیدواژه : امر ، آثار اجتماعی ، معروف ، منکر ، نهی.

¹ طلبه سطح دو حوزه علمیه فاطمه الزهرا "سلام الله علیها" شهر شیرود

مقدمه

امر به معروف و نهی از منکر در فرهنگ اسلامی، مانند جریان خون در رگ های یک پیکر است و سهل انگاری در این باره، بی رنگ شدن دین و مرگ تدریجی امت اسلامی را در پی خواهد داشت. آفریدگار جهان نخستین کسی است که "امر به معروف و نهی از منکر" کرده است. قرآن کریم می فرماید...: همانا خداوند به عدل و احسان و بخشش به خویشاوندان امر می کند و از کارهای زشت و ناپسند و تجاوز به حقوق دیگران نهی می نماید؛ و شما را موعظه می کند باشد که پند گیرید. "مردم همان طور که موظف به انجام واجبات و مکلف به ترک محرمات اند، موظف به امر به معروف و نهی از منکر نیز می باشند. اگر کسی واجبی را ترک کند و یا منکری را مرتکب شود بر دیگران واجب است که او را به انجام معروف "امر" و از ارتکاب منکر، "نهی" نمایند. یکی از اثرات مهم این فریضه، امنیت بخشی به فرد و جامعه می باشد و سایر اثرات و کارکردهای امر به معروف و نهی از منکر مثل بقای جامعه و حفظ وحدت، عدالت اجتماعی و اقتصادی، آبادانی و سازندگی، قدرتمندی افراد صالح جامعه و تضعیف دشمنان و منافقان، همگی در راستای نظارت همگانی در اسلام (فریضه امر به معروف و نهی از منکر) است.

این که امر به معروف و نهی از منکر از چه جایگاهی در آیات قرآن برخوردار است و چه آثار اجتماعی در بردارد مساله ای است که در این تحقیق به دنبال پاسخگویی به آن خواهیم بود. اهمیت و ضرورت انتخاب این مساله به این بر میگردد که تا زمانی که آثار اجتماعی فریضه ای به صورت کامل برای ما مشخص نباشد در حفظ و رعایت آن کوشا نخواهیم بود پس شناخت آثار اجتماعی امر به معروف و نهی از منکر مقدمه عمل به آن خواهد بود.

از همان آغاز خلقت و بعثت اولین پیامبر الهی بحث امر به معروف و نهی از منکر بوده است و با توجه به اهمیت این موضوع، تحقیقات عمیق و گسترده ای انجام شده است و کتاب هایی که در این باره نگاشته شده است، موضوع را از جنبه های فقهی، حدیثی، تفسیری، آیات الاحکام، اخلاقی و کلامی بررسی نموده اند. در منابع دست اول و کتب تفسیری اشاراتی به صورت پراکنده به این موضوع شده است از جمله: (تفسیر نمونه، تفسیر المیزان از علامه طباطبائی و مجمع البیان از شیخ طبرسی و تفاسیر دیگر ...) و همچنین در کتب حدیثی و روایی (معراج

السعاده از ملا احمد نراقی، وسایل شيعه نوشته ی شيخ حر عاملی، و بحارالانوار از شيخ صدوق و تحريرلوسيله امام خمینی (ره) و کتاب های آیات الاحکام به مانند (فقه القرآن نوشته ی قطب راوندی) رمزه البيان فی بيان الاحکام از علامه مقدس اردبیلی و غيره و کتب زيادی در عصر حاضر در اين خصوص به تأليف رسیده است، مثل: (کتاب امر به معروف و نهی از منکر شهيد مطهری، آموزش ملی امر به معروف و نهی از منکر نوشته ی محمد اسحاق يعقوبی و) و مقالات بسياری از جمله: (امر به معروف و نهی از منکر شايد از دیدگاه های مختلفی بررسی شده است ولی آثار اجتماعی آن از مورد تأليف قرار نگرفته است، لذا خلأ وجود پژوهشی با اين محدودیت، احساس و باعث ایجاد انگیزه برای تدوين اين پژوهش حاضر گردید.

الف : مفهوم شناسی

در اين بخش به مفهوم شناسی برخی از مفردات بحث خواهيم پرداخت.

۱: معنای امر

واژه “امر” معانی مختلفی دارد که دو معنای آن رایج تر است : الف) دستور و فرمان: نظیر اين دو آیه قرآن: “انما امره اذا اراد شينا أن يقول له کن فيكون”^۱ فرمان او جر اين نيست که چون چيزی را بخواهد بدو می گوید: باش! بی درنگ خواهد بود”^۲ “الّا تعبدوا إلاّ إياه”^۳ دستور داده که جز او را نپرستيد. “امير” را از آن جهت امير می گویند که “امر” در دست او است و دستور و فرمان صادر می کند، جمع “مير” در اين معنا “وامر” بوده و همين معنا در مباحث امر به معروف و نهی از منکر مورد نظر می باشد.

ب) چيز، کار و حادثه: نظیر اين آیه شريفه “وشاورهم فی الأمر”^۴ و در کارها با آنان مشورت کن.

^۱ یس: ۸۲

^۲ یوسف: ۴۰

^۳ آل عمران: ۱۵۹

آیا واژه “امر” در معنای دستور دادن، در بر گیرنده معنای “وادر کردن” که فراتر از دستور دادن با زبان است نیز هست؟ به نظر می رسد چنین نباشد، در حالی که “تهی”، هم شامل نهی قولی و هم نهی فعلی می شود. بدین ترتیب، هنگامی که ما از امر به معروف و نهی از منکر سخن می گوئیم، از نظر لغت نمی توان دایره امر به معروف را به وادر کردن افراد و الزام و اجبار آنان به معروف توسعه داد و به تعبیر دیگر، “امر” به لحاظ مفهومی شامل اقدام عملی نمی شود، بر خلاف نهی“ که جلوگیری و باز داشتن عملی نیز از خود واژه فهمیده می شود. در خصوص امر به معروف، به قرینه مقابله می توان گفت که چون در کنار نهی از منکر مطرح است، اگر نهی از منکر مفهومی وسیع دارد، امر به معروف نیز باید چنین باشد؛ زیرا این دو از یک سنخ هستند صاحب جواهر می نویسد:

ظاهر کلمه امر و نهی، زبان و گفتار است، اما بر افراد مسلط به الفاظ روایات و آیات روشن است که مراد از امر به معروف و نهی از منکر این است که معروف تحقق یابد و منکر از بین برود، نه اینکه تنها با زبان امر و نهی شود.^۱

نویسنده تفسیر الاء الرحمان می نویسد: از نظر لغت، امر و نهی همان دستور زبانی است؛ ولی از قرآن می فهمیم امر به معروف و نهی از منکر محدود به آن نیست؛ بلکه مقصود هر چیزی است که به تحقق معروف کمک و از وقوع منکر جلوگیری کنند؛ چه سخن باشد، چه کار، چه به کارگیری وسایلی که به این هدف عمل می پوشاند.^۲ به این نکته نیز باید اشاره داشت که با توجه به مفهوم “امر و نهی” به طور طبیعی، حالت استعلاء و تفوق در امر و نهی کننده وجود دارد، ولی اینکه چنین شرطی در مفهوم واژه “مر” لحاظ شده باشد قابل تأمل است. سید مرتضی می گوید: “امر، یعنی گفتن “فعل” با آنچه جایگزین آن است با حالت استعلاء” در صورتی که از دیگری اراده انجام کاری شده باشد.^۳

^۱ نجفی، جواهرالکلام، ج 21 ص ۳۸۱

^۲ بلاغی، آلاء الرحمان فی تفسیر القرآن، ج ۱ ص ۳۲۵

^۳ موسوی، رسائل الشریف المرتضی، ص 215

۲: معنای نهی

واژه “تهی” به معنای بازداشتن و منع کردن از چیزی است. راغب اصفهانی در مفردات می گوید: “در این رابطه تفاوتی میان منع گفتاری و غیر آن نیست”^۱. در آیه: “وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَهَيَّ النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ”^۲ و اما کسی که از مقام و منزلت پروردگارش ترسیده و نفس را از هوا و هوس باز داشته است. تهی گفتاری مراد نیست، بلکه منظور از بازداشتن نفس از هوا و هوس است. به “عقل” از آن جهت که انسان را از زشتی ها باز می دارد “النهيئة” می گویند و جمع آن “نهی” است. “إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّأُولِي النَّهْيِ”^۳ “یقیناً در این امور نشانه هایی ا بر توحید، ربوبیت و قدرت خدا) برای صاحبان خرد است.

نهی “گفتن لا تفعل” به دیگری با حالت استعلاء است زمانی که گوینده از آن کار کراهت داشته باشد”^۴. با مراجعه به منابع کتاب های درس اول لغت نظیر مقایس اللغة، صحاح اللغة، العین و لسان العرب و نیز واژه نامه معتبر قرآنی مفردات راغب اصفهانی، روشن می شود که در هیچ یک از آنها دخالت دادن شرط استعلاء در مفهوم “امر” وجود ندارد و به نظر می رسد سید مرتضی اولین کسی است که به چنین شرطی تصریح می کند.

۳: معنای معروف

احمد بن فارس می گوید: عرف در اصل به دو معنا دلالت دارد:

الف) پی در پی بودن چیزی به صورت پیوسته.

ب) سکوت و آرامش. به یال اسب، به جهت پی در پی بردن موها، “عرف الفرس” می گویند. اما “معرفت”، “عرفان” و “معروف” از ریشه و معنای دوم هستند؛ زیرا به انسان به آنچه می شناسد

^۱ راغب اصفهانی، مفردات الفاظ القرآن، ص ۸۲۶

^۲ نازعات: ۴۰

^۳ طه: ۵۴

^۴ همان ص ۲۸۸

مستمند گرفتار زندگی سخت و مرگ تدریجی گردد^۱. امیرمؤمنان (ع) می فرماید: ”... مع رد المظالم و مخالفه الظالم و قسمه الفیء و الغنائم و اخذ الصدقات من مواضعها و وضعها فی حقها“^۲ (امر ب معروف و نهی از منکر) با برگرداندن مظالم (به صاحبان اصلی آن) و مخالفت با ستمگر همراه است. همچنین تقسیم (عادلانه-ی) بیت المال و غنائم را در پی داردو صدقات (مالیات های شرعی) از جاهای لازم گرفته شده در جای حق و مناسب مصرف می شود.

نتیجه گیری

با توجه به آیات که ذکر شد در شان و جایگاه و اهمیت عمل به این تکلیف این دو فریضه و همچنین عواقبی که در اثر ترک این امر به وجود می آید. باید به این نتیجه رسید که ما اگر حد راستای عمل به این فریضه تلاش کنیم علاوه بر آثار و برکات اخروی، مهم ترین اثری که در این دنیا برایمان دربردارد، مصون ماندن اجتماع، از سقوط و تباهی و داشتن جامعه ای پاک و فاضله و ما اگر همچنین جامعه ای را داشته باشیم افراد آن جامعه هم به تبع پاک و فاضل خواهد بود. پس برای به وجود آمدن جامعه ی در حال انتظار و مهدوی و زمینه سازی ظهور باید این فریضه از واجب واجبات شمرده شود تا بتوان یک جامعه ی آرمانی- انقلابی و اسلامی داشت و اگر این تکلیف نادیده گرفته شد نه تنها به زوال کشیده می شود بلکه مهم ترین مانع و یکی از موانع برای ظهور حضرت حجه صاحب الزمان (عج) خواهد بود. پس باید این وظیفه ی تک تک افراد جامعه شمرده شود تا به یک اجتماع مهدوی دست پیدا کنیم و لحاظ کردن این مطلب هم خیلی مهم است که اگر کسی برای عمل به این کار از روی ناآگاهی و عدم شناخت به مراحل رشد و شرایط این امر اقدام کند، مسلمانانه تنها نتیجه نمی بیند بلکه باعث گمراهی اون شخص و جامعه می شود، به همین دلیل نیاز اساسی یک جامعه به شناخت این امر الهی و شرایط و ضوابط آن و عمل صحیح بدان به شدت به چشم می خورد و تأکید می شود به امید روزی که با عمل به تمام احکام

^۱ غلامی؛ یعقوب زاده، بازتاب امر به معروف و نهی از منکر در برجسته ترین آثار منثور کهن فارسی تا اواخر قرن هفتم هجری، ص 810

^۲ جواهری، بررسی علل عدم پذیرش امر به معروف و نهی از منکر در جامعه، ص 64

الهی و تکالیف اسلام در اجتماع بتوانیم زمینه سازی ظهور را انجام دهیم تا ان شاءالله به مدینه ی فاضله دست پیدا کنیم. همان طور که امام حسین (ع): در ضمن وصیت خود به برادرش محمد حنیفه فرمودند: ”من برای راحت طلبی و خوش گذرانی خرج نکردم و نه از روی ستم و نه به منظور فساد، بلکه مقصود من اصلاح و نجات دادن از انحراف است، من می خواهم امر به معروف و نهی از منکر کنم“. یافته های تحقیق حاکی از آن است که جایگاه امر به معروف و نهی از منکر در قرآن را می توان در موارد سفارش آیات بر انجام آن و عدم ترک آن ، ضرورت داشتن در جامعه ، ویژگی اهل کتاب ، مهم ترین توصیه انبیاء به فرزندان شان منحصر کرد. هم چنین آثار اجتماعی امر به معروف و نهی از منکر در موارد ضعیف شدن جبهه دشمن ، داشتن روزی طیب ، مستحکم شدن نظام اسلامی ، ضامن اجرای عملی اسلام ، ایمن شدن راه ها و انتقام از دشمنان ، وصول به سلامت و خیر ، تقویت مومنان و پیاده سازی عدالت نبوی منحصر می شود.

فهرست منابع و مآخذ

* قرآن کریم

* نهج البلاغه

- 1 : ابن فارس، احمد ، معجم مقاییس اللغة، قم: دارالکتب الاسلامی، چاپ دوم، ۱۶۱۰ ق
- 2 : ابن شعبه حرانی، علی، تحف العقول، بیروت: دار الفکر، چاپ سوم، 1414ق
- 3 : اردشیری، ولی الله ، جایگاه امر به معروف و نهی از منکر در نهضت حسین علیه السلام ؛ همایش : امام حسین (ع) ” دوره 1؛ 01/12/1381 - 01/12/1381 (68 صفحه - از 29 تا 96)
- 4 : بلاغی، محمدجواد ، آلاء الرحمان فی تفسیر القرآن، قم، انتشارات جامعه مدرسین، چاپ سوم، 1408ق
- 5 : راغب اصفهانی، محمد ، مفردات الفاظ القرآن، ، تهران: دنیای دانش ، چاپ چهارم ، ۱۳۸۲ش
- 6 : جواهری، محمد رضا ، بررسی علل عدم پذیرش امر به معروف و نهی از منکر در جامعه ؛ مجله : پژوهش های اجتماعی اسلامی ” پاییز 1393 - شماره 102 رتبه علمی-ترویجی (حوزه علمی/ISC 28 صفحه - از 51 تا 78)
- 7: جزینی، اشرف ؛ بعیدی، فاطمه ، واکاوی جایگاه امر به معروف و نهی از منکر در تأمین امنیت اجتماعی ؛ همایش : قرآن و سلامت اجتماعی ” دوره 1؛ 15/08/1399 - 15/08/1399 (15 صفحه - از 1273 تا 1287)
- 8 : حسینی سرشت، سیدمحمد صادق ، ضرورت شناخت حدود امر به معروف و نهی از منکر با تکیه بر آیهی 105 سورهی مائده ؛ مجله : اخلاق ” بهار 1391، سال دوم - شماره 5 ISC (33 صفحه - از 189 تا 221)

- 9 : سیدی جربندی، سیده رقیه ؛ برزگر، معصومه ، اندیشه: امر به معروف و نهی از منکر در آثار استاد مطهری (ره) ؛ مجله : رشد آموزش قرآن و معارف اسلامی ” بهار 1393 - شماره 92 (4 صفحه - از 53 تا 56)
- 10 : کلینی، محمد بن یعقوب ، کافی ، قم: سازمان چاپ و نشر دار الحدیث، چاپ سوم، ۱۳۹۲
- 11 : طباطبایی، محمدحسین ، المیزان فی تفسیر القرآن، قم: مؤسسه آل البيت عليهم السلام، چاپ سوم، 1409ق
- 12 : طبرسی، حسن بن فضل ، مجمع البیان ، قم: انتشارات ناصر، چاپ سوم، ۱۳۷6ش
- 13 : غلامی، احمد ؛ یعقوب زاده، ابراهیم ، بازتاب امر به معروف و نهی از منکر در برجسته ترین آثار منشور کهن فارسی تا اواخر قرن هفتم هجری ؛ مجله : مطالعات ادبیات، عرفان و فلسفه ” پاییز 1395، دوره دوم - شماره 1/3 (7 صفحه - از 807 تا 813)
- 14 : موسوی، سید ابوالقاسم ، رسائل الشریف المرتضی ، تهران، نشر فرهنگ اسلامی، چاپ سوم، ۱۳۷۷
- 15 : مصطفوی، حسن ، التحقيق فی کلمات القرآن الکریم . قم، انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی ره، چاپ سوم، ۱۳۹۱
- 16 : مکارم شیرازی، ناصر ، تفسیر نمونه ، تهران: امیر کبیر، چاپ پنجم، ۱۳۷۱
- 17 : مصباح یزدی، محمدتقی ، بزرگ ترین فریضه قم: انجمن اسلامی حکمت و فلسفه ایران، چاپ سوم، 1414 ق
- 18 : مردانی، علی ، امر به معروف و نهی از منکر و تأثیر آن بر سلامت اجتماعی جامعه در آموزه های اسلامی ؛ مجله : پژوهش های اعتقادی کلامی ” بهار 1399 - شماره 37 رتبه A (دانشگاه آزاد/ISC 16 صفحه - از 219 تا 234)
- 19 : نجفی، محمدحسن ، جواهر الکلام ، قم: دار الشریف الرضی للنشر ، چاپ دوم، 1406 ق،
- 20 : نیکو، حسن ، امر به معروف و نهی از منکر (1) ؛ مجله : آئین اسلام ” 30 شهریور 1324 - شماره 78 (2 صفحه - از 10 تا 11)

21: هرنندی، محمد جعفری ، جایگاه امر به معروف و نهی از منکر در کلام و فقه ؛ مجله : مبانی
فقهی حقوق اسلامی ” بهار و تابستان 1388 - شماره 3 و 4 رتبه علمی-پژوهشی (دانشگاه آزاد
(26 صفحه - از 33 تا 58)